

มาตรการทางกฎหมายเพื่อแก้ไขปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทย

ศิริชนก วิริยเกื้อกุล

นิติกรชำนาญการ

กลุ่มงานบริการวิชาการ 3 สำนักวิชาการ

องค์การอาหารและเกษตรแห่งสหประชาชาติ (Food and Agriculture Organization of the United Nations: FAO) ให้คำนิยามคำว่า “ความมั่นคงทางอาหาร” คือ การที่ประชาชนสามารถเข้าถึงอาหาร หรือ มีฐานะทางเศรษฐกิจที่จะเข้าถึงอาหารได้ตลอดเวลา โดยอาหารดังกล่าวมีคุณค่าทางโภชนาการ ปลอดภัย และมีปริมาณที่เพียงพอในการตอบสนองต่อความต้องการด้านโภชนาการและความนิยมในการบริโภค เพื่อการดำเนินชีวิตที่มีสุขภาพแข็งแรง และกระปรี้กระเปร่า ความมั่นคงด้านอาหาร ประกอบด้วย 4 องค์ประกอบสำคัญ (กรมประชาสัมพันธ์, สำนักพัฒนาการประชาสัมพันธ์, 2554) ดังนี้

1. มีอาหารเพียงพอ คือ การมีปริมาณอาหารที่มีคุณภาพที่เหมาะสมอย่างเพียงพอ
2. การเข้าถึงอาหาร คือ บุคคลสามารถเข้าถึงทรัพยากรและมีสิทธิที่จะได้อาหารอย่างเหมาะสมตามความจำเป็นด้านโภชนาการ
3. การใช้ประโยชน์อาหาร คือ บทบาทของอาหารที่มีต่อความเป็นอยู่ที่ดีของประชาชน โดยการได้ปริมาณอาหารที่เพียงพอ มีน้ำสะอาดในการบริโภคอุปโภค มีสุขอนามัยและการดูแลสุขภาพที่ดี
4. อาหารมีสม่ำเสมอ คือ ประชาชนโดยรวม ครอบครัว และปัจเจกบุคคลสามารถเข้าถึงอาหารอย่างเพียงพอตลอดเวลา

ทั้งนี้ “ความมั่นคงทางอาหารได้กลายเป็นปัญหาความมั่นคงรูปแบบใหม่ที่หลายประเทศทั่วโลกกำลังเผชิญและสร้างมาตรการรับมือกับความท้าทายดังกล่าวเพื่อความอยู่รอดของประชากรในประเทศและประชากรโลก โดยเฉพาะอย่างยิ่งประเทศกำลังพัฒนาที่ปัญหานี้กำลังทวีความรุนแรงมากขึ้นอันเป็นผลมาจากสถานะแวดล้อมระหว่างประเทศที่เกิดวิกฤติด้านพลังงาน สภาพแวดล้อม และความสำคัญของการผลิตพืชอาหารลดลง ทำให้ราคาพืชอาหารสูงขึ้นจนทำให้ประชากรที่ยากจนไม่สามารถเข้าถึงอาหารได้” (วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์, 2558) ซึ่งในบางประเทศปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหารนั้นอยู่ในภาวะวิกฤติจึงต้องออกกฎหมายเพื่อกำหนดมาตรการต่าง ๆ ในการแก้ไขปัญหา เช่น สาธารณรัฐอินเดีย (Republic of India) เป็นต้น

สำหรับประเทศไทยปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหารได้เกิดขึ้นมานานแล้ว โดยกรณีที่เกิดขึ้นได้ชัดเจนและถือเป็นสถานการณ์สำคัญที่สุดคือ ปัญหาภาวะทุพโภชนาการในเด็ก (Malnutrition) ซึ่งหมายถึง ภาวะที่ทารกและเด็กบริโภคอาหารและได้รับพลังงานจากสารอาหารไม่ถูกต้องทั้ง ปริมาณ ชนิด และคุณภาพ (อรุณี เจตศรีสุภาพ, 2556) ส่งผลให้ในปี พ.ศ. 2535 ประเทศไทยได้ออกพระราชบัญญัติกองทุนเพื่อโครงการอาหารกลางวันในโรงเรียนประถมศึกษา พ.ศ. 2535 เพื่อแก้ไขปัญหาภาวะทุพโภชนาการและให้เด็กได้รับอาหารอย่างเพียงพอถูกต้องตามหลักโภชนาการ อย่างไรก็ตาม มาตรการต่าง ๆ ในปัจจุบันยังคงไม่เพียงพอต่อการแก้ไขปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหารซึ่งส่งผลต่อความเป็นอยู่ของประชากรในประเทศได้อย่างครอบคลุม ดังนั้นจึงควรกำหนดมาตรการทางกฎหมายเกี่ยวกับความมั่นคงด้านอาหารเป็นการเฉพาะต่อไป

1. สถานการณ์ด้านความมั่นคงทางอาหารของประเทศไทย

สำหรับประเทศไทยนั้น ธรรมชาติได้มอบความอุดมสมบูรณ์ให้จนได้รับการขนานนามว่า “แผ่นดินทอง” “ครัวโลก” “อู่ข้าวอู่น้ำของโลก” อันเป็นจุดเด่นของประเทศไทยที่ถือเป็นผู้ผลิตอาหารที่สำคัญของโลก เพราะมีเกษตรกรรายย่อยจำนวนมาก ซึ่งการผลิตของเกษตรกรรายย่อยถือเป็นหลักประกันว่าทุกคนสามารถเข้าถึงอาหารได้โดยปราศจากการผูกขาด ดังนั้น การกำหนดนโยบายเพื่อดูแลและสนับสนุนเกษตรกรรายย่อยให้ทั่วถึงจึงเป็นสิ่งสำคัญ ทั้งนี้ ในปัจจุบันมีการกล่าวถึงอาหารดัดแปลงพันธุกรรมกันอย่างกว้างขวางมากขึ้นว่าสามารถเป็นทางออกสำหรับวิกฤติอาหารโลกได้ อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยควรมีวิธีการเพื่อเตรียมรับมือกับอาหารดัดแปลงพันธุกรรมอย่างรอบคอบเพราะจะส่งผลกระทบต่อความหลากหลายทางชีวภาพซึ่งไทยได้ชื่อว่าอุดมสมบูรณ์ติดอันดับต้น ๆ ของโลก (“ความไม่มั่นคงทางอาหารจากโลกถึงไทย”, 2554, น.71) อีกทั้งยังมีความจำเป็นที่จะต้องปกป้องพื้นที่การเกษตรและวิธีการเกษตรแบบชุมชน เพื่อเป็นหลักประกันให้คนยากจนมีอาหารพอเพียงสำหรับการดำรงชีวิต

สถานการณ์ความมั่นคงด้านอาหารของไทยในภาพรวม ยังไม่ประสบปัญหาด้านความเพียงพอของอาหาร (Availability) เนื่องจากสามารถผลิตในประเทศได้เพียงพอหรือเกินความต้องการบริโภคในประเทศ อย่างไรก็ตาม ประเทศไทยยังประสบปัญหาการเข้าถึงอาหาร (Accessibility) เนื่องจาก ปัญหาความยากจน การขาดแคลนที่ดินทำกิน รวมถึงการใช้ประโยชน์จากอาหาร (Utilization) ทั้งจากปัญหาความปลอดภัยด้านอาหาร (Food safety) และการสูญเสียของอาหาร (Food waste) (ลดาวัลย์ คำภา, 2557) ทั้งนี้ จากการสำรวจภาวะเศรษฐกิจและสังคมของครัวเรือนของสำนักงานสถิติแห่งชาติในระหว่างปี พ.ศ. 2547-2557 ยังคงพบอัตราส่วนของคนจนต่อประชากรทั้งหมดเป็นจำนวนที่สูง (สำนักงานสถิติแห่งชาติ, 2558)

ในอดีตประเทศไทยมีประชากรที่ขาดสารอาหารประมาณร้อยละ 10-20 ของประชากรทั้งหมด ในขณะที่ปัจจุบันคนไทยขาดสารอาหารที่ครบถ้วนในแง่โภชนาการ ทั้งวิตามิน เกลือแร่ จากผักและผลไม้ต่าง ๆ ซึ่งเป็นความไม่มั่นคงด้านอาหารประการหนึ่ง การขาดสารอาหารดังกล่าวมานั้นส่วนหนึ่งเกิดจากปัญหาการเข้าถึงอาหารของคนจน เพราะปัจจัยความมั่นคงด้านอาหารในแง่เศรษฐกิจ จากการเก็บและวิเคราะห์ข้อมูลดัชนีราคาอาหารและสินค้าทั่วไปพบว่าราคาอาหารมีแนวโน้มเพิ่มขึ้นแบบก้าวกระโดดมีผลต่อการเข้าถึงของคนหลายกลุ่ม (“มายาคติไทยมั่นคงด้านอาหาร พบคนจนถูกกดดัน เข้าถึงอาหารน้อยสุด”, 2556)

ดังนั้น ปัญหาความมั่นคงด้านอาหารในประเด็นอันเกี่ยวกับการเข้าถึงอาหารของประชากร จึงถือเป็นปัญหาที่สำคัญซึ่งควรพิจารณาถึงแนวทางการแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยจะได้กล่าวในรายละเอียดต่อไป

2. กฎหมายของประเทศไทย

ในปัจจุบันประเทศไทยมีพระราชบัญญัติกองทุนเพื่อโครงการอาหารกลางวันในโรงเรียนประถมศึกษา พ.ศ. 2535 เพื่อแก้ไขปัญหภาวะทุพโภชนาการและให้เด็กได้รับอาหารอย่างเพียงพออย่างถูกต้องตามหลักโภชนาการ โดยมีการดำเนินการในรูปแบบคณะกรรมการบริหารเงินกองทุน ซึ่งกองทุนนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นทุนหมุนเวียนในการใช้จ่ายสำหรับการสนับสนุนและช่วยเหลือภาวะทุพโภชนาการของนักเรียนประถมศึกษาและเป็นการประชาสัมพันธ์ปัญหาภาวะทุพโภชนาการของเด็กนักเรียน สำนักปลัดกระทรวง

ศึกษาธิการมีหน้าที่ดำเนินการเบิกเงินกองทุนจากกรมบัญชีกลางเพื่อการจ่าย การเก็บรักษาเงินและทรัพย์สินของกองทุน รวมทั้งควบคุมดูแลและนำเงินกองทุนไปจัดหาประโยชน์ตามระเบียบที่คณะกรรมการกำหนด โดยความเห็นชอบของกระทรวงการคลัง อย่างไรก็ตาม กฎหมายฉบับนี้ ไม่ได้กำหนดมาตรฐานด้านคุณค่าทางโภชนาการที่เหมาะสม รวมทั้งจำกัดเฉพาะกลุ่มนักเรียนในชั้นประถมศึกษาจึงไม่สามารถแก้ไขปัญหาได้อย่างครอบคลุม

3. แนวคิดเกี่ยวกับความมั่นคงทางอาหารในประเทศเกี่ยวกับการเข้าถึงอาหาร (วิรัชพร ประเสริฐศักดิ์, 2558)

วิกฤติการณ์อาหารจากความอดอยากที่เกิดขึ้นในทวีปแอฟริกาช่วงกลาง ค.ศ.1980 ทำให้ตระหนักได้ว่าการมีอาหารเพียงพอในระดับมหภาคนั้น ไม่สามารถประกันความมั่นคงด้านอาหารแก่ประชาชนในระดับครัวเรือนได้ ซึ่งหลายประเทศในแอฟริกาแม้จะเป็นประเทศผู้ส่งออกอาหารแต่ประชากรจำนวนมากยังประสบกับปัญหาความอดอยากและหิวโหย เป็นผลให้ต่อมาเกิดการเสนอแนวคิดเรื่อง “สิทธิด้านอาหาร” โดยนักเศรษฐศาสตร์ชาวอินเดียคือ Mr.Amartya Sen (“Stuck record:Why Amartya Sen is wrong on food security again”, 2013) ซึ่งชี้ให้เห็นว่า การขาดแคลนอาหารของประชากรในหลายประเทศไม่ได้เกิดจากอาหารไม่เพียงพอ แต่เกิดจากการเข้าถึงไม่ถึงสิทธิด้านอาหารในทางการเมือง ซึ่งการเข้าถึงอาหารคือ การที่ประชาชนมีความสามารถในการเข้าถึงอาหารโดยการผลิตเองในครัวเรือนหรือซื้อมาบริโภค ดังนั้น การที่ประเทศหนึ่งมีอาหารในภาพรวมเพียงพอก็ไม่ได้เป็นการประกันว่าประชาชนทุกคนจะมีอาหารบริโภคอย่างพอเพียง ถ้าหากปัญหาความยากจนยังคงมีอยู่ เพราะในขณะที่อาหารมีราคาแพงขึ้น ประชาชนบางส่วนก็ขาดแคลนอาหารบริโภคได้ การเข้าถึงอาหารมีปัญหาสำคัญอย่างน้อย 2 รูปแบบ คือ ประการแรก ประชาชนมีเงินที่จะซื้ออาหารแต่อาหารมีไม่เพียงพอซึ่งส่วนใหญ่เกิดขึ้นกับประเทศที่พัฒนาแล้ว ประการที่สอง ประชาชนไม่มีเงินที่จะสามารถซื้ออาหารได้แม้มีอาหารที่ผลิตเพียงพอซึ่งจะเกิดขึ้นกับประเทศที่กำลังพัฒนาที่ประชากรส่วนใหญ่อยู่ในภาคการเกษตรและมีความยากจน จะเห็นได้ว่าปัญหาทั้งสองรูปแบบที่เกิดขึ้นมีความเกี่ยวข้องกับกระบวนการผลิตอาหารและการเข้าถึงอาหารของประชากร

สำหรับสถานการณ์ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้นั้น สมาคมประชาชาติแห่งเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ (Association of South East Asian Nations: ASEAN) ได้เห็นความสำคัญในการสร้างความมั่นคงทางอาหารมาตั้งแต่ ค.ศ. 1979 โดยจัดตั้งองค์กรสำรองข้าวฉุกเฉินของอาเซียน (ASEAN Emergency Rice Reserve:AERR) ภายใต้ ASEAN Food Security Agreement เพื่อบริหารจัดการข้าวสำรองในยามฉุกเฉิน ซึ่งปัจจุบันพัฒนามาเป็นองค์กรสำรองข้าวฉุกเฉินของอาเซียนบวกสาม (ASEAN Plus Three Emergency Rice Reserve: APTERR) ทำหน้าที่หลักในการบริหารจัดการข้าวสำรองและระบายข้าวให้ประเทศสมาชิกที่ประสบภัยพิบัติทางธรรมชาติ อย่างไรก็ตาม กระบวนการจัดซื้อข้าวสำรองและการกำหนดราคาในการระบายข้าวสำรองขององค์กรดังกล่าว ยังคงต้องมีการศึกษาต่อไป เพื่อมิให้กระบวนการดำเนินงานไปปิดเบื่อนการค้าระหว่างประเทศ และเป็น การสร้างความเท่าเทียมกันในการเข้าถึงอาหารแก่ประชาชนที่ด้อยโอกาสตามหลักการขององค์การสหประชาชาติ โดยยังคงเคารพหลักการค้าเสรีที่เป็นธรรมขององค์การการค้าโลก (ปกาวดี ธโนดมเดช, 2557)

4. การศึกษากฎหมายว่าด้วยความมั่นคงทางอาหารของต่างประเทศ: กรณีศึกษากฎหมายของประเทศอินเดีย

รายงานของธนาคารโลก (World Bank) ใน ค.ศ. 2011 ระบุว่า ประชากรร้อยละ 21 ของอินเดียอยู่ในภาวะทุพโภชนาการ รัฐบาลอินเดียจึงตรากฎหมายความมั่นคงทางอาหารของชาติ (National Food Security Bill) เพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว โดยได้กำหนดเรื่องการอุดหนุนสินค้าเกษตรของเกษตรกรรายจนโดยการประกันราคารับซื้อสินค้าเกษตร (Minimum Support Prices–MSPs) และการขายสินค้าเกษตรที่รัฐบาลรับซื้อให้แก่ประชาชนในราคาถูกลง โดยกฎหมายฉบับนี้ได้ให้ความสำคัญกับเรื่องสิทธิการเข้าถึงอาหารของประชากร ทั้งนี้ จะกล่าวถึงเฉพาะมาตรการที่สำคัญอันอาจนำมาปรับใช้กับประเทศไทยได้ ดังนี้

1. หญิงมีครรภ์และมารดาซึ่งอยู่ในระหว่างการให้นมบุตรภายใน 6 เดือนนับแต่เด็กเกิดจะมีสิทธิได้รับมืออาหารกลับบ้าน (Take Home Ration) โดยไม่เสียค่าใช้จ่าย จากศูนย์เลี้ยงเด็กท้องถิ่นของรัฐซึ่งเรียกว่า “Anganwadi” โดยตามกฎหมายอาหารในแต่ละมือนั้นจะต้องมีคุณค่าทางโภชนาการตามมาตรฐาน คือ 600 กิโลแคลอรี (Kilocalories) ประกอบด้วยโปรตีน 18-20 กรัม ต่อมืออาหาร

2. เด็กอายุระหว่าง 6 เดือน ถึง 6 ปี มีสิทธิได้รับมืออาหารที่มีคุณค่าทางโภชนาการเหมาะสมในแต่ละช่วงวัย จากศูนย์ Anganwadi ดังนี้

2.1 เด็กอายุระหว่าง 6 เดือน ถึง 3 ปี มีสิทธิได้รับมืออาหารกลับบ้าน (Take Home Ration) โดยตามกฎหมายอาหารในแต่ละมือนั้นจะต้องมีคุณค่าทางโภชนาการตามมาตรฐาน คือ 500 กิโลแคลอรี (Kilocalories) ประกอบด้วยโปรตีน 12-15 กรัม ต่อมืออาหาร

2.2 เด็กอายุระหว่าง 3 ปี ถึง 6 ปี มีสิทธิได้รับขนม (Snack) ในตอนเช้าและอาหารปรุงสุก (Hot Cooked Meal) โดยมีคุณค่าทางโภชนาการตามมาตรฐาน คือ 500 กิโลแคลอรี (Kilocalories) ประกอบด้วยโปรตีน 12-15 กรัม ต่อมืออาหาร

2.3 ในโรงเรียนของรัฐ เด็กอายุระหว่าง 6 ปี ถึง 14 ปี มีสิทธิได้รับอาหารกลางวันจากโรงเรียนทุกวัน ยกเว้นในวันหยุด โดยอาหารแต่ละมือนั้นจะต้องมีคุณค่าทางโภชนาการเหมาะสมในแต่ละช่วงวัยเป็นไปตามมาตรฐานที่กฎหมายกำหนด คือ เด็กเล็ก 450 กิโลแคลอรี (Kilocalories) ประกอบด้วยโปรตีน 12 กรัม ต่อมืออาหาร เด็กโต 700 กิโลแคลอรี (Kilocalories) ประกอบด้วยโปรตีน 20 กรัม ต่อมืออาหาร

2.4 เด็กอายุระหว่าง 6 เดือน ถึง 6 ปีซึ่งมีภาวะทุพโภชนาการ มีสิทธิได้รับมืออาหารกลับบ้าน (Take Home Ration) โดยตามกฎหมายอาหารในแต่ละมือนั้นจะต้องมีคุณค่าทางโภชนาการตามมาตรฐาน คือ 800 กิโลแคลอรี (Kilocalories) ประกอบด้วยโปรตีน 20-25 กรัม ต่อมืออาหาร

3. กรณีประชากรทั่วไป จะมีการกำหนดให้บางครัวเรือนซึ่งมีฐานะยากจนหรือประกาศให้ครัวเรือนซึ่งอยู่ในพื้นที่ที่รัฐบาลประกาศกำหนดให้มีสิทธิซื้อธัญพืชในปริมาณ 5 กิโลกรัมต่อคนต่อเดือน ในราคาที่รัฐสงเคราะห์ให้ ซึ่งจะมีการประกาศกำหนดราคาทุก ๆ 3 ปี โดยในปัจจุบันราคาข้าวสารไม่เกิน 3 รูปีต่อกิโลกรัม ข้าวสาลี 2 รูปีต่อกิโลกรัม ข้าวซ้อมมือ 1 รูปีต่อกิโลกรัม (1 บาท เท่ากับ 1.8344 รูปีอินเดีย)

บทสรุปและข้อเสนอแนะของผู้ศึกษา

จากการศึกษาพบว่า ในปัจจุบันประเทศไทยได้ประสบปัญหาการเข้าถึงอาหารของประชากรซึ่งถือเป็นปัญหาด้านความมั่นคงทางอาหารโดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มประชากรที่ประสบปัญหาส่วนใหญ่อยู่ในวัยเด็กซึ่งถือเป็นช่วงวัยที่ควรได้รับสารอาหารอย่างพอเพียงและถูกสุขลักษณะ ดังนั้น จึงมีความจำเป็นที่ประเทศไทยจะต้องมีกฎหมายเพื่อแก้ไขปัญหาดังกล่าว ทั้งนี้ เมื่อพิจารณาศึกษากฎหมายของประเทศอินเดียแล้วพบว่า ประเทศไทยสามารถนำมาตราการต่าง ๆ มาปรับใช้ให้สอดคล้องกับสภาพสังคมไทยได้ ดังนี้

1. ปัจจุบันประเทศไทยมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กกระจายอยู่ตามท้องถิ่นต่าง ๆ ดังนั้น จึงอาจเพิ่มภารกิจเกี่ยวกับการแจกจ่ายอาหารให้ประชากรในกลุ่มหญิงตั้งครรภ์และมารดาซึ่งอยู่ในระหว่างการให้นมบุตร ทั้งนี้ ต้องกำหนดมาตรฐานคุณค่าทางโภชนาการให้ชัดเจนด้วย

2. ปรับปรุงพระราชบัญญัติกองทุนเพื่อโครงการอาหารกลางวันในโรงเรียนประถมศึกษา พ.ศ. 2535 โดยต้องกำหนดมาตรฐานคุณค่าทางโภชนาการให้ชัดเจนเพื่อให้เด็กได้รับสารอาหารอย่างครบถ้วนและเพียงพอต่อความต้องการของร่างกายในแต่ละช่วงวัย

บรรณานุกรม

ภาษาไทย

กรมประชาสัมพันธ์. สำนักพัฒนาการประชาสัมพันธ์. (2554). ความมั่นคงทางอาหาร. สืบค้น 29 ธันวาคม 2558 จาก http://hq.prd.go.th/PRTechnicalDM/ewt_news.php?nid=1891

กรมส่งเสริมการปกครองส่วนท้องถิ่น. (2557). มาตรฐานการดำเนินงานศูนย์พัฒนาเด็กเล็กขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น. สืบค้น 11 มกราคม 2558 จาก www.dla.go.th

ความไม่มั่นคงทางอาหารจากโลกถึงไทย. (2554). สืบค้น 29 ธันวาคม 2558 จาก http://www.hiso.or.th/hiso/picture/reportHealth/ThaiHealth2011/thai2011_21.pdf

ปภาวดี ธีโนดมเดช. (2557). การสำรวจสินค้าเกษตร : เพื่อความมั่นคงทางอาหารหรือการทุ่มตลาด และบทบาทของอาเซียน. สืบค้น 12 มกราคม 2559 จาก <http://www.itd.or.th/%E0%B8%81%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B8%AA%E0%B8%B3%E0%B8%A3%E0%B8%AD%E0%B8%87%E0%B8%AA%E0%B8%B4%E0%B8%99%E0%B8%84%E0%B9%89%E0%B8%B2%E0%B9%80%E0%B8%81%E0%B8%A9%E0%B8%95%E0%B8%A3-%E0%B9%80%E0%B8%9E/#!prettyphoto/0/>

มายาคติไทยมั่นคงด้านอาหาร พบคนจนถูกกดดัน เข้าถึงอาหารน้อยสุด. (2556). สืบค้น 29 ธันวาคม 2558 จาก <http://www.isranews.org/thaireform-news-labor-quality/item/18893-%E0%B8%A1%E0%B8%B2%E0%B8%A2%E0%B8%B2%E0%B8%84%E0%B8%95%E0%B8%B4%E0%B9%84%E0%B8%97%E0%B8%A2%E0%B8%A1%E0%B8%B1%E0%B9%88%E0%B8%99%E0%B8%84%E0%B8%87%E0%B8%94%E0%B9%89%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B8%AD%E0%B8%B2%E0%B8%AB%E0%B8%B2%E0%B8%A3-%E0%B8%9E%E0%B8%9A%E0%B8%84%E0%B8%99%E0%B8%88%E0%B8%99%E0%B8%96%E0%B8%B9%E0%B8%81%E0%B8%81%E0%B8%94%E0%B8%94%E0%B8%B1%E0%B8%99-%E0%B9%80%E0%B8%82%E0%B9%89%E0%B8%B2%E0%B8%96%E0%B8%B6%E0%B8%87%E0%B8%AD%E0%B8%B2%E0%B8%AB%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B8%99%E0%B9%89%E0%B8%AD%E0%B8%A2%E0%B8%AA%E0%B8%B8%E0%B8%94-sp-69431804.html>

ลดาวัลย์ คำภา. (2557). แนวทางการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมของประเทศไทยและความเชื่อมโยงระหว่างมิติความมั่นคงด้านทรัพยากรน้ำ อาหาร และพลังงาน. สืบค้น 29 ธันวาคม 2558 จาก http://project-wre.eng.chula.ac.th/watercu_eng/sites/default/files/publication/%E0%B9%81%E0%B8%99%E0%B8%A7%E0%B8%97%E0%B8%B2%E0%B8%87%E0%B8%81%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B8%9E%E0%B8%B1%E0%B8%92%E0%B8%99%E0%B8%B2%E0%B8%9B%E0%B8%B5%202030%20%E0%B8%94%E0%B9%89%E0%B8%B2%E0%B8%99%E0%B8%99%E0%B9%89%E0%B8%B3%20%E0%B8%AD%E0%B8%B2%E0%B8%AB%E0%B8%B2%E0%B8%A3%20%E0%B8%9E%E0%B8%A5%E0%B8%B1%E0%B8%87%E0%B8%87%E0%B8%B2%E0%B8%99.pdf

วิรัชพัชร ประเสริฐศักดิ์. (2558). แนวคิดและคำนิยามของความมั่นคงทางอาหาร (Food Security: Concepts and Definitions). สืบค้น 29 ธันวาคม 2558 จาก <http://www.polsci.tu.ac.th/fileupload/36/24.pdf>

สำนักงานสถิติแห่งชาติ. (2558). สัดส่วนคนจน (ด้านรายจ่าย) จำแนกตามภาค และจังหวัด พ.ศ. 2547-2557 สืบค้น 29 ธันวาคม 2558 จาก <http://service.nso.go.th/nso/web/statseries/statseries12.html>

อรุณี เจตศรีสุภาพ. (2556). ปัญหาโภชนาการในเด็ก: การขาดโปรตีนและกำลังงานสารอาหาร (Protein energy malnutrition). สืบค้น 29 ธันวาคม 2558 จาก <http://haamor.com/th/%E0%B8%9B%E0%B8%B1%E0%B8%8D%E0%B8%AB%E0%B8%B2%E0%B9%82%E0%B8%A0%E0%B8%8A%E0%B8%99%E0%B8%B2%E0%B8%81%E0%B8%B2%E0%B8%A3%E0%B9%83%E0%B8%99%E0%B9%80%E0%B8%94%E0%B9%87%E0%B8%81/#article102>

ภาษาต่างประเทศ

Stuck record: Why Amartya Sen is wrong on food security again. (2013). Retrieved December 5, 2016 from <http://www.firstpost.com/business/economy/stuck-record-why-amartya-sen-is-wrong-on-food-security-again-757879.html>